

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КОЛОМІЄЦЬ ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 343.211

**НЕВІДВОРОТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Туляков В'ячеслав Олексійович,
Одеська національна юридична академія,
проректор з міжнародних зв'язків

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Багрій–Шахматов Леонід Васильович,
Одеський національний морський університет,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права;

доктор юридичних наук, професор
Меркулова Валентина Олександрівна,
Одеський юридичний інститут Національного
університету внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального права
та кримінології

Провідна установа: Львівський юридичний інститут МВС України,
кафедра кримінального права та кримінології
(м. Львів)

Захист відбудеться 16 вересня 2005 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “12” серпня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Тема невідворотності кримінальної відповідальності була і залишається однією з актуальних, дискусійних і складних у кримінально-правовій доктрині. Відомо, що про невідворотність покарання як ефективний засіб попередження злочинів писали: Ч. Беккарія, К. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, В. Ленін, Ж. Марат, Ж.–Ж. Руссо, М. Фуко., Н. Крісті. Ідея про невідворотність кримінальної відповідальності була і є принципом класичної школи кримінального права. Згодом ця ідея стала предметом дослідження багатьох вчених, серед яких: А. Долгова, С. Келіна, А. Кондусов, В. Кудрявцев, В. Курляндський, М. Суворов, Я. Мотовіловкер та ін.

З початком реформ у сфері кримінальної юстиції в юридичній літературі з'явилися критичні висловлювання на адресу існування принципу невідворотності кримінальної відповідальності у сучасних кримінальних правовідносинах. Так, О. Литвак, Л. Головка, деякі російські вчені, посилаючись на латентність злочинності, переконані в тому, що від цього принципу необхідно відмовитися. Проте відмова від принципу невідворотності кримінальної відповідальності може привести до переосмислення багатьох інститутів кримінального права, що є недоречним.

На сучасному етапі розвитку науки кримінального права відсутні фундаментальні роботи, які було б присвячено невідворотності кримінальної відповідальності, хоча побічно ця проблема піднімається у багатьох роботах. Так, Г. Бейзмор і М. Умбрайт підняли одну із складових названої проблеми – питання реалізації ідеї “віддання по заслугах” стосовно неповнолітніх, А. Кібальник, П. Малько поставили на обговорення питання про можливість розгляду наявності імунітету як нереабілітуючої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, В. Туляков і А. Халіков торкнулися питання про шкідливий вплив безкарності злочинів на потерпілого.

Обговоренням доцільності існування принципу невідворотності кримінальної відповідальності актуальність цієї теми не вичерпується. Сформульовані раніше Т. Добровольскою, С. Келіною, В. Кудрявцевим, С. Кожевніковим, А. Кузнецовим, П. Фефеловим, В. Філімоновим визначення та сутнісні характеристики принципу невідворотності кримінальної відповідальності мають потребу в уточненні і доповненні з урахуванням основних положень розвитку сучасної кримінальної політики. Заснована на дослідженнях таких вчених як П. Андрушко, З. Астеміров, Л. Багрій-Шахматов, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Бож'єв, Я. Брайнін, В. Грищук, В. Єлеонський, М. Загородников, І. Звечаровський, О. Костенко, Н. Лейкіна, М. Мацнев, М. Мельник, В. Мерукулова, А. Музика, В. Навроцький, І. Ной, М. Огурцов, П. Осипов, А. Піонтковський, В. Прохоров, Б. Разгільдієв, І. Ретюнських, А. Санталов, А. Сахаров, В. Смирнов, М. Строгович, М. Стручков, В. Тацій, А. Тарбагаєв, В. Тархов, Є. Фролов, І. Чугуніков, М. Шаргородський, М. Шульгін та ін., проблема реалізації кримінальної відповідальності потребує ретельного вивчення та додаткової аргументації.

Таким чином необхідність зведення існуючих ідей воедино, їх узгодження, а також приведення зроблених раніше теоретичних розробок у відповідність до

принципів кримінальної політики, і сучасних соціально-правових уявлень щодо цієї проблематики обумовлюють актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження спрямоване на реалізацію положень Комплексної програми профілактики злочинності на 2001 – 2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000 та Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2004 року № 1560/2004 р. Робота виконана відповідно до планів наукових досліджень, що здійснюються Одеською національною юридичною академією у відповідності до теми “Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U5001195) і є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права Одеської національної юридичної академії на 2001 – 2005 роки “Забезпечення соціальної справедливості нормами кримінального права”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення принципу невідворотності кримінальної відповідальності з урахуванням тенденцій сучасної кримінальної політики, теоретичних розробок науки кримінального права і потреб практики, а також формулювання рекомендацій щодо підвищення ефективності принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Для досягнення мети дослідження визначені такі задачі:

з'ясування генези становлення ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності з метою виявлення причин існування сформованого на її підставі принципу;

аналіз логіко-філософської та правової природи невідворотності кримінальної відповідальності з використанням гносеологічної та герменевтичної бази;

вирішення питання про роль принципу невідворотності кримінальної відповідальності в процесі попередження злочинів;

з'ясування термінологічного визначення ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності;

визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності в системі принципів кримінального права;

вивчення основних засад невідворотності кримінальної відповідальності;

виділення проблем і розробка практичних рекомендацій щодо їх вирішення у сфері реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Об'єкт дослідження становлять поняття і зміст сучасних принципів кримінального права в період державних реформ і змін у кримінальній політиці.

Предметом дослідження є правова природа та зміст принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність прийомів та методів наукового пізнання. За допомогою історико-правового методу стало можливим простежити генезу правового оформлення ідеї про невідворотність відповідальності. Формально-логічні методи використовувалися при формулюванні ключових понять і визначенні термінологічного означення ідеї про невідворотність

кримінальної відповідальності (підрозділ 1.1.). Метод порівняльного аналізу дозволив зрозуміти природу одного явища шляхом співставлення його з іншими явищами (підрозділи 1.2., 1.3). За допомогою системно-структурного методу було здійснено класифікацію принципів і презумпцій, визначено місце принципу невідворотності кримінальної відповідальності в системі принципів кримінального права (розділ 2). Конкретно-соціологічні методи анкетування і вивчення документів та матеріалів, статистичні і математичні методи, використовувалися в процесі збору, аналізу й узагальнення емпіричної інформації, необхідної для формулювання наукових висновків (розділи 1, 2, 3).

У дослідженні було вивчено й проаналізовано зведені дані судової статистики та узагальнень Верховного суду України за 1999 – 2003 роки, проаналізовано дані анкетування 513 осіб м. Одеси, яке проводилося кафедрою кримінального права Одеської національної юридичної академії за методикою Всесвітнього суспільства віктимології.

Науково-теоретичне підґрунтя склали також праці фахівців у галузі загальної теорії держави та права, зокрема: А. Колодія, В. Нерсисянца, П. Рабіновича, О. Скакун та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням правової природи та змісту принципу невідворотності кримінальної відповідальності. У процесі розв'язання поставлених задач отримано такі найбільш суттєві результати:

вперше у вітчизняній науці кримінального права зроблено висновок про те, що принцип невідворотності покарання з урахуванням генези застосування державного примусу є невід'ємним елементом кримінально-правової ідеології. Різними були тільки його сприйняття, а також заходи і засоби реалізації, що залежать від політики держави, державного режиму, процесуального механізму кримінального переслідування тощо;

визначено термінологічне означення ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності, що більшою мірою відповідає її логіко-філософській природі. За своєю сутністю і значенням невідворотність кримінальної відповідальності: є правовою, спростовною, матеріально-правовою і міжгалузевою презумпцією; має матеріально-правове і процесуальне значення, тому є принципом кримінального права і кримінального процесу; знаходиться в основі кримінальної політики і входить до змісту одного із принципів протидії злочинності;

висунуто й обґрунтовано тезу про те, що в кримінальному праві розвиток вчення про позитивну кримінальну відповідальність загалом є результатом його надмірної ідеологізації. Попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності зводиться до попереджувального значення кримінального закону;

надано додаткових аргументів щодо уточнення поняття кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність – це виражені в обвинувальному вирокі суду і засновані на кримінальному законі засудження, догана особи, що вчинила злочин, а також обумовлене вчиненням злочином погіршення правового статусу особи, що полягає у позбавленні або обмеженні її прав і свобод;

сформульовано визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності, за винятком випадків, передбачених законом. Якщо особа підлягає кримінальній відповідальності, то вона притягується до неї. Лише у виняткових випадках, передбачених законом, така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності;

вперше висунуто та обґрунтовано тезу про те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності та принцип доцільності відповідальності мають бути ядром системи принципів кримінального права і не тільки не виключають один одного, але й пов'язані між собою. Відмовитися ні від принципу невідворотності кримінальної відповідальності, ні від принципу доцільності відповідальності не є можливим, тому що це має негативно позначитися на всій системі принципів кримінального права та кримінальній політиці держави;

обґрунтовано висновок про те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності діє стосовно всіх осіб, що вчинили злочин у стані осудності. Наведено додаткові аргументи щодо особливостей дії принципу невідворотності кримінальної відповідальності стосовно окремих суб'єктів кримінально-правових відносин (неповнолітніх; осіб, які користуються дипломатичним імунітетом, потерпілих від злочинів та ін.);

надано розгорнутий аналіз реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності, запропоновано законодавчі й організаційні шляхи їх вирішення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення можуть бути використані:

в галузі науково-дослідної діяльності, при вирішенні проблем, пов'язаних з формуванням основних засад попередження злочинності;

у навчальному процесі, при впровадженні положень існуючої кримінально-правової ідеології у правосвідомість фахівців та громадян у цілому;

у правотворчості, при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства. У додатку до дисертації надано проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” щодо забезпечення реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності;

в правозастосуванні: отримані висновки можуть використовуватися судовими і правоохоронними органами як рекомендації щодо застосування окремих норм кримінального права.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження було повідомлено на науково-практичних конференціях у 2001 –2004 рр.: I Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права держави і політології”, присвяченої пам'яті професорів: П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова (грудень 2002 р., м. Львів); семінарі “Інформаційне забезпечення боротьби з організованою злочинністю”, який відбувся на базі ОНЮА (грудень 2002 р., м. Одеса); регіональному круглому столі “Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування” (лютий 2003 р., м.

Хмельницький); Міжнародній науковій конференції молодих вчених “Другі осінні юридичні читання” (листопад 2003 р., м. Хмельницький); науково-практичній конференції “Участь громадськості в охороні громадського порядку”, яка відбулася на базі Одеського юридичного інституту національного університету внутрішніх справ (листопад 2003 р., м. Одеса); V (57) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2002 р., м. Одеса); VI (58) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2003 р., м. Одеса); VII (59) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2004 р., м. Одеса); студентсько-аспірантській науково-практичній конференції “Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року: виявлення здобутків і прорахунків”(квітень 2004 р., м. Львів).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у восьми наукових статтях, п’ять із яких опубліковано у збірниках наукових праць, що входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поєднують дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (250 найменувань) і одного додатку. Повний обсяг роботи складає 211 сторінок, із них обсяг основного тексту – 188 сторінок, обсяг використаних джерел – 21 сторінка, додатків – 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ дисертації містить загальну характеристику дисертаційного дослідження, в якому у стислому вигляді розкриваються основні аспекти дослідження, сутність і стан розробки наукової проблеми, теоретична та практична значимість дослідження, його зв’язок з науковими програмами, планами, темами, наведено основні положення, які виносяться на захист.

Перший розділ “Методологічні засади дослідження проблеми невідворотності кримінальної відповідальності” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Принципи, презумпції та фікції в сучасній гносеології” розкривається та аналізується логіко-філософська природа цих понять.

На підставі аналізу попередніх теоретичних досліджень було сформульовано поняття принципів права, згідно з яким принципи права – це керівні ідеї, обумовлені об’єктивними закономірностями існування і розвитку суспільства, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання, і на базі яких виникає, розвивається і функціонує право. З урахуванням значення окремих принципів у правовому регулюванні було наведено їх класифікацію, до якої належать загально-правові, галузеві, міжгалузеві принципи.

Дослідження природи принципів права показало, що в деяких випадках вони є презумпціями, тому в названому підрозділі було сформульовано також поняття презумпцій, згідно з яким презумпції – це припущення, засновані на ймовірності, які

визнаються істинними, поки не буде доведене зворотне. Залежно від значення у правовому регулюванні презумпції поділяються на види. Віднесення припущення до того чи іншого виду презумпцій тягне різні правові наслідки, тому в цьому підрозділі було розглянуто проблему їх класифікації. За фактом свого правового закріплення презумпції поділяються на фактичні та правові. Правові презумпції залежно від можливості спростування поділяються на спростовні і неспростовні; залежно від ролі у правовому регулюванні – на матеріально-правові і процесуальні; за сферою дії – на загально-правові, галузеві і міжгалузеві.

Аналіз теоретичної літератури показав, що презумпції, незважаючи на їх позитивну роль у правовому регулюванні, деякими авторами ототожнюються з фікціями. З цієї причини було обґрунтовано твердження про те, що презумпції та фікції відрізняються між собою за своєю природою та характером утворення. Було також відзначено, що фікції не можна ототожнювати із принципами, оскільки вони спрямовані або на вирішення конкретних задач, або на регулювання конкретних суспільних відносин.

У підрозділі 1.2. “Специфіка невідворотності кримінальної відповідальності” на підставі понять, сформульованих у підрозділі 1.1. досліджується питання про термінологічне означення ідеї про невідворотність відповідальності.

Методом “від протилежного” доводиться доцільність визнання невідворотності кримінальної відповідальності принципом кримінального права, а також відповідність положень цього принципу формулі презумпції. В роботі обґрунтовується твердження про те, що невідворотність кримінальної відповідальності є правовою, спростовною і міжгалузеву презумпцією, яка одночасно є принципом кримінального і кримінально-процесуального права, принципом кримінальної політики і належить до змісту одного з принципів протидії злочинності.

У підрозділі 1.3. “Поняття та зміст кримінальної відповідальності”, визначається, що досить поширеною є точка зору про те, що кримінальна відповідальність, виступаючи різновидом соціальної відповідальності, являє собою діалектичне сполучення двох аспектів – негативного (ретроспективного) і позитивного (перспективного). Вивчення історико-правової та логіко-філософської літератури дозволило висунути аргументи, які спростовують вказане твердження.

Подається аналіз основних точок зору щодо поняття кримінальної відповідальності: 1) кримінальна відповідальність ототожнюється з покаранням; 2) кримінальна відповідальність визначається як засудження, осуд особи за вчинений злочин; 3) кримінальна відповідальність розуміється як обов’язок особи, що вчинила злочин, піддатися несприятливим для неї наслідкам; 4) кримінальна відповідальність трактується, як фактичне претерпіння винним застосованих до нього примусових заходів; 5) кримінальна відповідальність фактично ототожнюється з кримінальним правовідношенням або розглядається як сукупність кримінальних та інших правовідносин; 6) кримінальна відповідальність вважається об’єктом кримінального правовідношення і визначається як те супроводжуюче з державним осудом обмеження правового статусу громадянина, якому він за законом підлягає у зв’язку із вчиненням ним злочину.

На підставі аналізу наведених точок зору та власних досліджень у цьому напрямку було сформульовано поняття кримінальної відповідальності.

Розділ другий “Правова природа невідворотності кримінальної відповідальності” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Визначення невідворотності кримінальної відповідальності” наведено загальний аналіз існуючих точок зору стосовно визначення невідворотності кримінальної відповідальності.

У зв’язку з тим, що невідворотність кримінальної відповідальності за своєю природою є правовою презумпцією, а правові презумпції, як і принципи права, знаходять закріплення у нормах права і мають обов’язковий характер, визначення невідворотності кримінальної відповідальності було сформульовано на підставі діючого законодавства. Виявилось, що сутність невідворотності кримінальної відповідальності впливає із змісту декількох норм права, проте в закріпленні цього принципу в окремій кримінально-правовій нормі немає потреби, оскільки поняття та зміст принципу невідворотності кримінальної відповідальності не змінюється залежно від того, чи закріплений він в одній кримінально-правовій нормі, чи в декількох.

Обґрунтоване твердження про те, що визначення, яке було сформульоване на підставі діючого законодавства України порівняно з визначеннями, які містяться в Кримінальних кодексах держав-учасниць СНД, а також із визначеннями, які існують в кримінально-правовій літературі, є більш вдалим та доцільним.

У підрозділі 2.2. “Генеza соціально-правового оформлення невідворотності кримінальної відповідальності” розглядаються питання історичного розвитку наукових і теоретичних уявлень про роль принципу невідворотності кримінальної відповідальності у попередженні злочинності.

Зазначається, що ідея про ефективність невідворотності відповідальності існувала ще за часів кровної помсти, відстоювалася філософами епохи Античності, була основним засобом боротьби зі злочинністю в епоху Середньовіччя, у зв’язку з тим, що відображувала релігійні вчення про суворе і неминуче покарання за вчинені гріхи. В руках представників класичної школи кримінального права ця ідея набуває гуманістичного значення, і використовується з метою критики жорстокості покарання.

На підставі аналізу історико-правової літератури та політики різних держав обґрунтовується твердження про те, що засоби і заходи реалізації неминучості відповідальності залежать від політики держави, від державного режиму та від процесуального механізму кримінального переслідування.

В роботі висвітлюється процес трансформації ідеї про невідворотність покарання на ідею про невідворотність кримінальної відповідальності, а також підкреслюється невідповідність політики держави щодо гуманізації кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю настрою людей.

Дослідження громадської думки показали, що із 513 опитаних осіб 270 вважають, що політика держави має бути спрямована на жорстокість покарань за злочини, 119 – припускають можливість пом’якшення покарання за вчинені злочини, 2 – згадали про необхідність реалізації принципу невідворотності покарання, інші переконані – політика держави має бути спрямована на поліпшення умов життя

суспільства; 109 – вважають катування і калічницькі покарання доцільними і сьогодні, оскільки володіють могутнім попереджувальним ефектом.

Пояснюється цей феномен тим, що діяльність правоохоронних органів не достатньо спрямована на реалізацію невідворотності кримінальної відповідальності, що також підтверджується результатами дослідження громадської думки. Так, із 513 опитаних осіб 266 переконані в тому, що правоохоронні органи халатно відносяться до своєї роботи; 173 – що правоохоронні органи роблять усе можливе для запобігання і розкриття злочинів, але у них це погано виходить; 55 – вірять, що правоохоронні органи сумлінно виконують свої обов'язки і це має позитивний результат.

В роботі обгрунтовується і те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності в якості одного із засобів попередження злочинності використовується і на міжнародному рівні.

У підрозділі 2.3. “Принцип невідворотності кримінальної відповідальності в системі принципів кримінального права” розглядається загальна система принципів кримінального права, а також місце у цій системі принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Зазначається, що у пошуку нових, більш ефективних засобів попередження злочинів вчені звернулися до досвіду закордонних держав, після чого деякі з них дійшли висновку про необхідність заміни принципу невідворотності кримінальної відповідальності принципом доцільності кримінального переслідування, офіційно визнаного в Англії, Бельгії, Данії, Канаді, Японії, Нідерландах і США. Тому в цьому підрозділі розглядається питання про те, як співвідносяться між собою принцип невідворотності кримінальної відповідальності і принцип доцільності.

Зазначається, що обидва принципи відображають два основних методи правового регулювання (порядок призначення примусових заходів і можливість застосування заохочення) та ґрунтуються на загально-правових принципах: законності, рівності, справедливості, гуманізму, і пов'язані з міжгалузевими принципами, які використовуються в кримінальному праві: принцип невідворотності кримінальної відповідальності, пов'язаний з принципом винної відповідальності та з принципом особистої відповідальності; принцип доцільності, пов'язаний з принципом індивідуалізації та з принципом економії кримінальної репресії.

Розділ третій “Дія принципу невідворотності кримінальної відповідальності” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Невідворотність кримінальної відповідальності в кримінальних правовідносинах” розглядаються різні точки зору стосовно вдосконалення засобів реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Спростовується точка зору про те, що інститут недонесення втратив своє значення щодо реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності, і підкреслюється, що кримінальна відповідальність за недонесення залишилася у тих обсягах, в яких недонесення входить до ст. 136 та ч. 3 ст. 364 КК України.

Висвітлюється позитивна роль громадськості у попередженні злочинності і пропонуються заходи підвищення її активності.

Досліджується негативний вплив порушення принципів криміналізації на реалізацію невідворотності кримінальної відповідальності. Ставиться питання про доцільність виокремлення такого принципу криміналізації як принцип необхідності обліку можливостей системи кримінальної юстиції і наявності матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони. Обґрунтовується твердження, що в процесі криміналізації цей принцип не повинен відігравати головну роль, тому що безвідповідальність діяння, яке нібито відповідає всім принципам криміналізації, виробленим наукою, крім згаданого принципу, може викликати обурення суспільства, спрямоване на адресу держави, яка нездатна захистити своїх громадян.

У підрозділі 3.2. “Основні засади реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності” розглядається коло осіб, стосовно яких діє принцип невідворотності кримінальної відповідальності.

Відзначається, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності не діє стосовно осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, однак він діє стосовно осіб, що вчинили злочин у стані осудності, але до винесення вироку захворіли на психічну хворобу. При цьому вказується на те, що механізм реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності стосовно таких осіб відрізняються від механізму реалізації названого принципу стосовно інших осіб.

Розглядаються особливості дії принципу невідворотності кримінальної відповідальності стосовно неповнолітніх. Обґрунтовується твердження про те, що ідея про невідворотність відповідальності дотепер застосовується у виховних цілях до неповнолітнього і виражається у принципі невідворотності кримінально-правових заходів впливу, який за своїм змістом ширший за принцип невідворотності кримінальної відповідальності. В основу цього твердження покладено результати дослідження громадської думки. Так, із 513 опитаних осіб – 404 на питання “Чи вважаєте Ви, що вже в процесі виховання дітей у родині і школі знаходить своє вираження принцип обов’язкового реагування вихователя на небажані вчинки дітей?” – відповіли позитивно; 90 – відповіли негативно; 19 – дали свої відповіді, серед яких домінуючою була ідея про те, що батьки повинні роз’яснювати дитині неправильність вчиненого, щоб вона у ході бесіди зі старшими повною мірою усвідомила свою провину та її наслідки.

На підставі юридичної літератури та діючого законодавства обґрунтовується теза про те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності діє навіть стосовно осіб, які володіють правовими імунітетами, адже надмірне розширення виключень із принципу невідворотності кримінальної відповідальності може негативно позначитися на авторитетові держави.

У підрозділі 3.3 “Принцип невідворотності кримінальної відповідальності та захист прав потерпілого” розглядається проблема відшкодування збитків потерпілим як засіб підвищення ступеня реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

На підставі аналізу міжнародних конвенцій та наукових розробок у цьому напрямку зазначається, що в реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності поряд із державою зацікавлений потерпілий.

Виявилось, що трактування принципу невідворотності кримінальної відповідальності через формулу презумпції дозволяє об’єднати два методи

правового регулювання: метод примусу (покарання) і метод заохочення, на підставі чого у суспільстві формується впевненість у тому, що у більшості випадків особа, що вчинила злочин, притягується до кримінальної відповідальності; сама ж особа, що вчинила злочин, усвідомлюючи невідворотність кримінальної відповідальності, намагається на законних підставах уникнути її. У результаті цього держава і потерпілий з одного боку, злочинець – з іншого опиняються на взаємовигідних умовах. Суспільно небезпечне, протиправне діяння не залишається без уваги правоохоронних органів, особа, винна у вчиненні злочину, знайдена, матеріальна і моральна шкода завдана потерпілому відшкодована, а злочинцю вдалося уникнути тих несприятливих наслідків, що пов'язані з притягненням до кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження логіко-філософської природи понять “принципи”, “презумпції” та “фікції” і правової природи невідворотності кримінальної відповідальності дозволили зробити висновок про те, що невідворотність кримінальної відповідальності за своєю сутністю є правовою, спростовною, матеріально-правовою і міжгалузевою презумпцією, а за своїм значенням є принципом кримінального і кримінально-процесуального права.

У теоретичному плані це означає об'єднання методів примусу і заохочення при вирішенні питання про притягнення винного до кримінальної відповідальності; у практичному плані це означає, з одного боку, підвищення ступеня реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності, з іншого – гуманізацію кримінально-правових заходів впливу.

2. З метою надання найбільш точного та повного визначення невідворотності кримінальної відповідальності було розглянуто поняття та зміст кримінальної відповідальності. Зроблено висновок про те, що поява поняття позитивної кримінальної відповідальності в кримінальному праві певною мірою є результатом надмірної ідеологізації кримінальної політики за радянських часів та її руйнівних наслідків в епоху постмодерна. При цьому попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності зводиться до попереджувального значення кримінального закону, тому зникає необхідність в існуванні двох термінів, що позначають одне і те ж явище.

Під кримінальною відповідальністю пропонується вважати виражене в обвинувальному вирокі суду і засноване на кримінальному законі засудження, догана особи, яка вчинила злочин, а також обумовлене вчиненим злочином погіршення правового статусу особи, яке полягає у позбавленні чи обмеженні її прав і свобод.

З урахуванням поняття кримінальної відповідальності було сформульовано таке поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності: “Особа, що вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності, за винятком випадків, передбачених у законі. Якщо особа підлягає кримінальній відповідальності, то вона

притягується до неї. Лише у виняткових випадках, передбачених законом, така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності”.

3. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності разом із принципом доцільності відповідальності відображують два основних методи правового регулювання (порядок призначення примусових заходів і можливість застосування заходів заохочення), тому вони є ядром системи принципів кримінального права. Відмовитися ні від принципу невідворотності кримінальної відповідальності, ні від принципу доцільності відповідальності не уявляється можливим, тому що це може негативно позначитися на всій системі принципів кримінального права. Це дозволяє вирішити суперечку між прихильниками принципу невідворотності кримінальної відповідальності і прихильниками принципу доцільності відповідальності й оптимально об'єднати два методи регулювання сучасних кримінальних правовідносин.

4. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності рівною мірою діє стосовно осіб, які вчинили злочин, проте аналіз теоретичної та законодавчої бази показав, що під час застосування цього принципу до певної категорії осіб спостерігаються деякі особливості.

Так, реальна можливість для реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності стосовно осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але до винесення вироку захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, з'являється тільки після їх одужання. Примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних, за своєю правовою сутністю є не примусовими заходами, а заходами безпеки, тому що примус до лікування припускає здатність до більш-менш свідомого відношення до висунутих вимог, розуміння змісту і мети примусу, обов'язку підпорядкування.

Заміна вираження “примусові заходи медичного характеру” вираженням “заходи безпеки медичного характеру” має практичне значення, тому що використання терміну “примус” часто призводить до неправильного розуміння сутності і значення заходів медичного характеру, передбачених кримінальним законодавством.

У зв'язку з тим, що до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру. Стосовно неповнолітніх діє принцип невідворотності кримінально-правових заходів впливу, який за своїм змістом є ширшим за принцип невідворотності кримінальної відповідальності.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності без будь-яких виключень діє стосовно осіб, які користуються імунітетом. При цьому питання про притягнення до кримінальної відповідальності таких осіб вирішується у передбаченому діючим законодавством порядку.

5. Сутність ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності головним чином укладається у відображенні у свідомості людей твердої впевненості в неминучості кримінальної відповідальності. Зрозуміло, що реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності залежить не тільки від роботи

правоохоронних органів, але і від того, наскільки активно громадськість бере участь у попередженні злочинів. Незважаючи на те, що після зміни державного режиму багато громадських формувань припинили своє існування, знову залучити громадськість у процес попередження злочинів можна за допомогою: по-перше, вироблення об'єднуючої ідеології; по-друге, підвищення авторитету правоохоронних органів; по-третє, пошуку нових засобів стимулювання.

6. В реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності поряд із державою зацікавлена особа, що потерпіла від злочину. Оскільки держава в процесі попередження використовує не тільки методи примусу, але, і методи заохочення, вирішуючи питання про звільнення винного від кримінальної відповідальності, не можна не враховувати інтереси потерпілого. Проте у зв'язку з тим, що злочином наноситься шкода не тільки інтересам потерпілого, але і інтересам державним, суспільним інтересам, а покарання часто нагадує двосічний меч, відшкодування збитків потерпілому не повинне бути єдиною умовою звільнення від кримінальної відповідальності.

7. Дослідження дозволило запропонувати проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності”.

Зроблені висновки будуть певним чином сприяти реалізації принципу рівності громадян перед законом і принципу невідворотності кримінальної відповідальності, а також підвищать авторитет кримінального закону.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ

1. Коломієць Ю.Ю. Ефективність невідворотності кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць – Вип. 16. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – С. 616-620.

2. Коломієць Ю.Ю. Использование презумпций в уголовном праве // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць – Вип. 15. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – С. 17-20.

3. Коломієць Ю.Ю. Імунітети, передбачені внутрішньодержавним законодавством, і принцип невідворотності кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування: Зб. тез доповідей учасників Регіонального круглого столу. – Хмельницький: ХІРУП, 2003. – С. 164-166.

4. Коломієць Ю.Ю. Невідворотності кримінальної відповідальності та примусові заходи медичного характеру // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць – Вип. 18. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 800-804.

5. Коломієць Ю.Ю. Співвідношення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та принципу доцільності притягнення особи до кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць – Вип. 17. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 258-265.

6. Коломієць Ю. Історія розвитку ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:

Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції 13 – 14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 413-415.

7. Коломиец Ю.Ю. Неотвратимость ответственности как фактор противодействия организованной преступности // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Одесса: ФЕНІКС, 2003. – С. 201-206.

8. Коломієць Ю.Ю. Чинність принципу невідворотності кримінальної відповідальності відносно неповнолітніх // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць – Вип. 19. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – С. 867-871.

АНОТАЦІЯ

Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеська національна юридична академія – Одеса, 2005.

Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, яке спеціально присвячене аналізу правової природи та змісту невідворотності кримінальної відповідальності.

Дослідження містить аналіз комплексу теоретичних та практичних питань, пов'язаних з обґрунтуванням доцільності та дійсності існування принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Аналіз правової природи та змісту принципу невідворотності кримінальної відповідальності проведений за допомогою використання логіко-філософської природи понять: “принципи”, “презумпції” та “фікції”, а також громадської думки щодо реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Сформульовано рекомендації стосовно удосконалення механізму кримінально-правового регулювання, а також підвищення ефективності кримінально-правового впливу на злочинність.

Ключові слова: принципи кримінального права, невідворотність кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність, попередження злочинності, кримінально-правова політика.

АННОТАЦИЯ

Коломиец Ю.Ю. Неотвратимость уголовной ответственности: правовая природа и содержание. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Одесская национальная юридическая академия – Одесса, 2005.

Диссертация является первым в Украине монографическим исследованием, которое специально посвящено анализу правовой природы и содержанию неотвратимости уголовной ответственности.

В работе рассмотрена логико-философская природа понятий: “принципы”, “презумпции” и “фикции”; раскрыто понятие и содержание уголовной ответственности; определена специфика неотвратимости уголовной ответственности.

Обосновывается положение о том, что по своей природе неотвратимость уголовной ответственности является правовой, опровержимой, материально-правовой, межотраслевой презумпцией-принципом уголовного права. На основании сформулированного положения предложены рекомендации относительно усовершенствования механизма уголовно-правового регулирования, а также повышения эффективности влияния уголовно-правовых средств на преступность.

Изучен генезис социально-правового оформления неотвратимости уголовной ответственности начиная с первобытно-общинного строя до современного периода, который подтвердил целесообразность использования принципа неотвратимости уголовной ответственности в процессе противодействия преступности.

Определено место принципа неотвратимости уголовной ответственности в системе принципов уголовного права. Обосновывается положение о том, что наряду с принципом целесообразности ответственности принцип неотвратимости составляет ядро принципов уголовного права, поскольку отражает два основных метода правового регулирования: принуждения и поощрения.

На основе анализа общественного мнения раскрыты основные проблемы, связанные с реализацией принципа неотвратимости уголовной ответственности, предложены пути их решения.

Рассмотрены особенности действия принципа неотвратимости уголовной ответственности относительно определенной категории лиц, а именно: невменяемых, несовершеннолетних и лиц, обладающих иммунитетом.

Отмечается заинтересованность потерпевшего в реализации принципа неотвратимости уголовной ответственности. Обосновывается необходимость учета мнения потерпевшего при принятии решения об освобождении виновного от уголовной ответственности.

Вносятся конкретные предложения по усовершенствованию отечественного законодательства относительно обеспечения реализации принципа неотвратимости уголовной ответственности.

Ключевые слова: принципы уголовного права, неотвратимость уголовной ответственности, уголовная ответственность, предупреждение преступности, уголовно-правовая политика.

SUMMARY

Kolomiets J. Inevitability of criminal responsibility: law nature and substance. – Manuscript.

The candidate thesis in law science by specialty 12.00.08. – criminal law and criminology; penitentiary law. – Odesa National Academy of Law – Odesa, 2005.

The dissertation represents the first in Ukraine scientific research of the inevitability of criminal responsibility law nature and substance. The analysis of theoretical and practical issues' complex devoted to the ground of inevitability of criminal responsibility

principle existence included in. The law nature and substance of inevitability of criminal responsibility principle being based on the philosophic interpretation of the terms “principle”, “presumption”, “fiction”, and on the public opinion on the realization of the principle of inevitability of criminal responsibility, are analysed. As a result the recommendations as to the perfection of criminal law’s regulation mechanism, & criminal law’s means preventive effect are given.

Key words: principle of criminal law, inevitability of criminal responsibility, criminal responsibility, prevention of crime, criminal law policy.